

Joanna Piechowiak-Lamparska

Dobór źródeł w badaniach empirycznych z zakresu stosunków międzynarodowych

Historia i Polityka nr 17 (24), 79-87

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Joanna PIECHOWIAK-LAMPARSKA
Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, Polska

Dobór źródeł w badaniach empirycznych z zakresu stosunków międzynarodowych

Source Selection for Empirical Research in the Field of International Relations

• Abstrakt •

Kwestia wyboru metody selekcji źródeł w badaniach empirycznych z zakresu stosunków międzynarodowych z jednej strony wynika z praktyki metod przyjętych w ramach badań historycznych, z drugiej zaś z ograniczeń i możliwości prowadzenia badań z zakresu nauk o polityce. Celem tego artykułu jest przedstawienie potencjału metodologicznego będącego efektem zestawienia pozytywnego, negatywnego oraz stabilizującego doboru źródeł na przykładzie badań efektywności polityki zagranicznej państwa. Stabilizujący dobór źródeł pozwala na taką selekcję dostępnych materiałów, która umożliwia optymalizację procesu badawczego przy równoczesnym zachowaniu równowagi pomiędzy narracją a rzeczywistością.

Słowa kluczowe: stosunki międzynarodowe, badania empiryczne, dobór źródeł, stabilizujący dobór źródeł, narracja

• Abstract •

The question of choosing the method of source selection for empirical research in the field of international relations results, on the one hand, from the methodological practice adopted in historical research, and on the other hand, from the limitations and the possibilities of conducting research in the field of political studies. The aim of this article is to present the methodological potential resulting from the juxtaposition of the positive, the negative, and the balancing selection of sources through the example of the research on the effectiveness of the state's foreign policy. Balancing selection of sources made it possible to choose such available materials which would optimize the research process while maintaining the balance between the narrative and the reality.

Keywords: international relations, empirical research, source selection, balancing source selection, narrative

Wstęp

W badaniach z zakresu nauk o polityce, a szczególnie empirii stosunków międzynarodowych, metoda doboru źródeł pełni kluczową rolę w przebiegu procedury badawczej. Selekcja materiałów źródłowych wprost determinuje wyniki analiz. Oczywiście jest, że w naukach społecznych sposób doboru materiałów czy próby badawczej lub studium przypadku zależy przede wszystkim od przedmiotu prowadzonych prac badawczych, jednak właśnie w naukach o polityce następuje wzajemne przenikanie się przedmiotu badań oraz materiałów (Davenport, 2016; Friedrichs & Kratochwil, 2009; Sułek, 2004; Harvey & Brecher, 2002; Lawson, 2012; Piertaś, 2015; Bodnar&Szczepański, 1983). W artykule tym postawiony został problem doboru źródeł w badaniach nad efektywnością polityki zagranicznej państwa.

Badania typu studium przypadku z zakresu stosunków międzynarodowych charakteryzują się dużym udziałem źródeł historycznych w ogólnej puli wykorzystywanych materiałów. Studia te zazwyczaj odnoszą się do problemu oceny zjawisk i procesów przeszłych lub też zawierają prognozy zjawisk i procesów, które dopiero mają nastąpić (jednak w przestrzeni międzynarodowej prognozy powstają na bazie, przy uwzględnieniu, przeszłych zdarzeń, a więc danych historycznych; Sułek, 2010). Zasadne staje się zatem postawienie pytania o prawdziwość lub fałszywość powstającej w tak rozumianym procesie badawczym narracji. Wydaje się, że największe podobieństwo narracji wyprowadzanej w stosunkach międzynarodowych można dostrzec w narracji historycznej. Jerzy Toposki (1996) wskazuje, że źródła historyczne są obarczone wieloma niedoskonałościami. Wynika z tego także problem niedoskonałości źródeł w badaniach z zakresu stosunków międzynarodowych, które dodatkowo obciążone są właściwościami samego przedmiotu badań – przede wszystkim współczesnością zachodzących zjawisk i procesów.

Powodem takiego stanu rzeczy są przede wszystkim cztery możliwe do wyróżnienia czynniki. Pierwszym z nich jest najczęściej krótki dystans czasowy dzielący zdarzenia w przestrzeni międzynarodowej oraz ich analizę. Oznacza to niejednokrotnie brak możliwości obserwacji rzeczywistych przyczyn oraz pełnych skutków zdarzenia – często pozostają one nieznanne. Drugim istotnym czynnikiem jest kwestia pochodzenia źródeł. W wielu przypadkach źródła wprost wywodzą się od przedmiotów badań, co czyni je nieobiektywnymi (niejednokrotnie ujawniane są przypadki fałszowania statystyk czy danych z poziomu makro). Bardzo często w badaniach dostępne są źródła pochodzące od różnych podmiotów polityki i tym samym stojące do siebie w sprzeczności, zawierające odmienne dane czy różną ocenę zdarzenia. Rolą badacza jest wtedy analiza nie tylko warstwy źródłowej,

ale także kontekstu historycznego, społecznego, kulturowego, a nawet psychologicznego (Elman&Elman, 2003). Kolejnym czynnikiem jest więc wiarygodność źródeł, które jako nieobiektywny wytwór przedmiotu badania powstają w celu przedstawienia i udokumentowania najczęściej jednej tylko perspektywy. Czwartym, ostatnim czynnikiem jest problem dostępności materiałów. Niewątpliwie jest to problem najważniejszy, gdyż w naukach o polityce badania najczęściej dotyczą czasów współczesnych, nieodległej przeszłości lub prognoz na przyszłość (Sułek, 2010). Kwestia dostępu do dokumentów oraz źródeł osobowych może być przyczyną powstania analiz niepełnych lub błędnych. Problem ten występuje przy równoczesnym nagromadzeniu powszechnie dostępnych informacji (choćby w Internecie), które jednak – ze względu na ilość – nie mogą być zweryfikowane przez prowadzącego badania.

Należy założyć, że badacz może maksymalnie zniwelować wpływ trzech pierwszych czynników, stosując właściwe metody oraz techniki badań. Jednak w sytuacji wątpliwości dotyczących wystarczalności materiałów źródłowych potrzebnych do analizy efektywności polityki zagranicznej państwa warto rozważyć przyjęcie progu opartego na kryterium dostępności. Tabela 1 zawiera trzy możliwe typologie doboru źródeł w badaniach z zakresu stosunków międzynarodowych oparte właśnie na kryterium dostępności. Podział ten został zaczerpnięty z nauk biologicznych, bezpośrednio odnosi się do mechanizmu doboru naturalnego jako zmierzającego do takich zmian w populacji, które prowadzą do jej wzmocnienia. Analogicznie zatem w tym artykule przyjęto za wystarczający taki poziom dostępu do źródeł, który umożliwi przeprowadzenie wnioskowania prowadzącego do uzyskania możliwie najbardziej rzetelnych wyników.

Badania naukowe mają niezaprzeczną – w rozumieniu Karla Poppera – wartość, jeśli determinantem rozwoju naukowego jest wykorzystanie metody falsyfikacji (Popper, 2002). Zatem kolejni badacze, którzy podejmą analogiczny problem badawczy, mogą zastane wyniki rozwinąć lub nawet zanegować. W przypadku pojawiania się dostępu do nowych źródeł, ujawnienia informacji dotychczas nieznanych, może ulec zmianie pierwotnie proponowana narracja. Warto jednak podkreślić, że zmienność jest immanentną cechą badań prowadzonych w ramach dyscyplin z zakresu nauk społecznych i humanistycznych.

Tabela 1. Typologia doboru źródeł w badaniach z zakresu stosunków międzynarodowych (analiza efektywności polityki zagranicznej państwa) oparta na kryterium dostępności

Dostępność źródeł	Źródła całkowicie dostępne	Źródła dostępne warunkowo	Źródła całkowicie niedostępne
Typ doboru źródeł			
Pozytywny dobór źródeł	<ol style="list-style-type: none"> 1) akty prawa międzynarodowego 2) akty prawa wewnątrzpaństwowego 3) dokumenty jawne i niejawnie (o klauzulach: ściśle tajne, tajne, poufne, zastrzeżone) o charakterze państwowym 4) polityczne manifesty 5) oficjalne wystąpienia władz 6) informacje o oficjalnych spotkaniach 7) zawartość oficjalnych stron internetowych 8) oficjalne komunikaty medialne 9) nieoficjalne notatki do użytku służbowego w instytucjach realizujących politykę zagraniczną 10) ustalenia powstałe podczas nieoficjalnych spotkań i rozmów kulturalnych 11) wszelkie możliwe informacje pochodzące od instytucji państwowych i ich pracowników, służb specjalnych i placówek zagranicznych własnych oraz informacje pozyskane od sojuszników 	<ol style="list-style-type: none"> 1) dokumenty niejawnie (o klauzulach: ściśle tajne, tajne, poufne, zastrzeżone) o charakterze państwowym 2) nieoficjalne notatki do użytku wewnętrznego w instytucjach realizujących politykę zagraniczną 3) ustalenia powstałe podczas nieoficjalnych spotkań i rozmów kulturalnych 4) wszelkie możliwe informacje pochodzące od instytucji państwowych i ich pracowników, służb specjalnych i placówek zagranicznych własnych oraz informacje pozyskane od sojuszników 	

Tab. 1 – cd.

Dostępność źródeł	Źródła całkowicie dostępne	Źródła dostępne warunkowo	Źródła całkowicie niedostępne
Typ doboru źródeł			
Negatywny dobór źródeł	<ol style="list-style-type: none"> 1) akty prawa międzynarodowego 2) akty prawa wewnątrzpaństwowego 3) dokumenty jawne o charakterze państwowym 4) polityczne manifesty 5) oficjalne wystąpienia władz 6) informacje o oficjalnych spotkaniach 7) zawartość oficjalnych stron internetowych 8) oficjalne komunikaty medialne 		<ol style="list-style-type: none"> 1) dokumenty niejawne (o klauzulach: ściśle tajne, tajne, poufne, zastrzeżone) o charakterze państwowym 2) nieoficjalne notatki do użytku wewnętrznego w instytucjach realizujących politykę zagraniczną 3) ustalenia powstałe podczas nieoficjalnych spotkań i rozmów kulturalnych 4) wszelkie możliwe informacje pochodzące od instytucji państwowych i ich pracowników, służb specjalnych i placówek zagranicznych własnych oraz informacje pozyskane od sojuszników
Stabilizujący dobór źródeł	<ol style="list-style-type: none"> 1) akty prawa międzynarodowego 2) akty prawa wewnątrzpaństwowego 3) dokumenty jawne o charakterze państwowym 4) polityczne manifesty 5) oficjalne wystąpienia władz 6) informacje o oficjalnych spotkaniach 7) zawartość oficjalnych stron internetowych 8) oficjalne komunikaty medialne 9) informacje o faktach politycznych 	<ol style="list-style-type: none"> 1) informacje o faktach politycznych 	<ol style="list-style-type: none"> 1) dokumenty niejawne (o klauzulach: ściśle tajne, tajne, poufne, zastrzeżone) o charakterze państwowym 2) nieoficjalne notatki do użytku wewnętrznego w instytucjach realizujących politykę zagraniczną 3) ustalenia powstałe podczas nieoficjalnych spotkań i rozmów kulturalnych 4) wszelkie możliwe informacje pochodzące od instytucji państwowych i ich pracowników, służb specjalnych i placówek zagranicznych własnych oraz informacje pozyskane od sojuszników

Źródło: Badania własne.

Pozytywny dobór źródeł

Pozytywny dobór źródeł zakłada analizę wszystkich istotnych dla omawianego państwa źródeł dotyczących polityki zagranicznej, tak aby możliwe było uzyskanie pełnej, kompletnej i wyczerpującej odpowiedzi na pytanie o stopień efektywności polityki zagranicznej. Są to: 1) akty prawa międzynarodowego; 2) akty prawa wewnątrzpaństwowego; 3) dokumenty jawne i niejawne (o klauzulach: ściśle tajne, tajne, poufne, zastrzeżone) o charakterze państwowym; 4) polityczne manifesty; 5) oficjalne wystąpienia władz; 6) informacje o oficjalnych spotkaniach; 7) zawartość oficjalnych stron internetowych; 8) oficjalne komunikaty medialne; 9) wewnętrzne notatki do użytku służbowego w instytucjach realizujących politykę zagraniczną; 10) ustalenia powstałe podczas nieoficjalnych spotkań i rozmów kuluarowych; 11) wszelkie możliwe informacje pochodzące od instytucji państwowych i ich pracowników, służb specjalnych i placówek zagranicznych własnych oraz informacje pozyskane od sojuszników. Analogiczna lista źródeł będzie dotyczyła innych niż omawiane państwo badanych podmiotów prawa międzynarodowego, a więc międzynarodowych organizacji o charakterze międzyrządowym (jednak przebadane powinny być wyłącznie te ze źródeł, które wnoszą informacje odnoszące się do ich kontaktów z omawianym podmiotem).

Przedstawiony powyżej zakres źródeł jest zbiorem idealnym, powstałym w wyniku doboru pozytywnego. Metoda doboru pozytywnego, zaczerpnięta z genetyki molekularnej, zakłada wykorzystanie wszystkich możliwych źródeł, które mogą udzielić informacji odnoszących się do danego problemu badawczego. Warto przedstawić tę listę, szczególnie z powodu uwypuklenia szerokiego spektrum istotnych materiałów.

Nie jest jednak możliwe badanie współczesnych stosunków międzynarodowych na poziomie empirycznym z wykorzystaniem pełnego zbioru źródeł zastanych oraz wywołanych. Jest to spowodowane specyfiką samych kontaktów pomiędzy podmiotami prawa międzynarodowego i koniecznością realizowania przez nie własnych celów i partykularnych interesów.

W konsekwencji część z wymienionych typów źródeł jest dostępna, część nie jest dostępna, ale nałożona jest na nie karencja (najczęściej po 5 lub 30 latach dokumenty dyplomatyczne są udostępniane w archiwach), część źródeł nie jest dostępna i ich upublicznienie nie jest planowane w dającej się przewidzieć przyszłości, część źródeł nie ma postaci fizycznej (dokumentów lub notatek), a także nie jest możliwy wgląd do części źródeł osobowych. Należy również zachować daleko idącą ostrożność w interpretowaniu wystąpień polityków i urzędników, zawartości stron internetowych i komunikatów prasowych oraz wszelkiego typu doniesień

i informacji medialnych. Zaistnienie konkretnych faktów politycznych jest niezbędne do rozpoczęcia analizy, jednak sposób informowania o nich jest już efektem realizacji wspomnianych celów i interesów.

Negatywny dobór źródeł

Negatywny dobór źródeł zakłada analizę dostępnych istotnych dla omawianego państwa źródeł dotyczących polityki zagranicznej, tak aby możliwe było uzyskanie jak najbardziej kompletnej odpowiedzi na pytanie o stopień efektywności polityki zagranicznej. Są to: 1) akty prawa międzynarodowego; 2) akty prawa wewnątrzpaństwowego; 3) dokumenty jawne o charakterze państwowym; 4) polityczne manifesty; 5) oficjalne wystąpienia władz; 6) informacje o oficjalnych spotkaniach; 7) zawartość oficjalnych stron internetowych; 8) oficjalne komunikaty medialne.

Metoda negatywnego doboru źródeł polega na odrzuceniu źródeł, co do których można mieć jakiegokolwiek wątpliwości dotyczące ich autora, adresata oraz prawdziwości. Ważne jest, aby odnosiły się do faktów politycznych, bez nadmiernej interpretacji czy nacechowania. Negatywny dobór, tak w kwestii kompletowania materiałów źródłowych, jak i selekcji negatywnej stosowanej na gruncie ekonomii, jest wynikiem asymetrii informacji. W przypadku badań nad współczesnymi stosunkami międzynarodowymi zaistniało zjawisko zawodności informacji, które manifestuje się poprzez wypieranie z przestrzeni publicznej informacji prawdziwych przez fałszywe. Jest to spowodowane większą atrakcyjnością medialną plotek i domysłów, ale przede wszystkim fragmentarycznym lub całkowitym brakiem oficjalnych informacji odnoszących się do znacznej części sfery relacji międzynarodowych. Do dyspozycji badaczy pozostają zatem wyłącznie źródła o charakterze oficjalnym, do których można się odwoływać bez wątpliwości dotyczących ich prawdziwości.

Stabilizujący dobór źródeł

Aby uniknąć popadania w skrajności, ale jednocześnie wykorzystać całe spektrum dostępnych oraz wiarygodnych źródeł, których analiza służy zrealizowaniu celów badawczych, warto odwołać się do metody stabilizującego doboru źródeł. Konieczne jest zastosowanie podstawowego podziału na źródła pierwotne (zastane i wywołane) oraz wtórne (Nowak, 1985). Badanie powinno być zatem oparte na analizie następujących źródeł pierwotnych zastanych – 1) akty prawa międzynarodowego; 2) akty prawa wewnątrzpaństwowego; 3) dokumenty jawne o charakterze

państwowym; 4) polityczne manifesty; 5) oficjalne wystąpienia władz; 6) informacje o oficjalnych spotkaniach; 7) zawartość oficjalnych stron internetowych; 8) oficjalne komunikaty medialne; 9) informacje o faktach politycznych. Zestaw źródeł pierwotnych zastanych wybrany przy pomocy metody doboru stabilizującego prawie idealnie pokrywa się z zestawem wybranym przy pomocy metody selekcji negatywnej, jednak jest poszerzony o informacje o faktach politycznych. Z powodów omówionych wcześniej, a dotyczących specyfiki badania relacji międzynarodowych w wymiarze empirycznym, należy pozostawić ocenę wiarygodności wykorzystywanych materiałów źródłowych badaczowi. Ograniczenie się wyłącznie do danych o charakterze oficjalnym znacząco zawęziłoby zakres bazy materiałowej. Fakty polityczne, zdarzenia istniejące rzeczywiście, są nieustannie poddawane ocenie oraz interpretacji – niezwykle trudna byłaby dyskusja z tym twierdzeniem. Należy zatem ze źródeł o charakterze nieoficjalnym wyselekcjonować te, które są wiarygodne i mogą służyć badaniom naukowym. Wiedza oraz wnioski wynikające z oceny zdarzeń politycznych są wartością dodaną do analizy dokumentów. W ramach źródeł wtórnych warto wykorzystać wszelkie dostępne analizy, raporty, bazy danych oraz publikacje odnoszące się stricte do omawianego problemu.

Należy zgodzić się z Reinhartem Koselleckem (2012, s. 225), że „ściśle rzecz ujmując, źródło nigdy nie będzie w stanie powiedzieć nam tego, co powinniśmy powiedzieć. Przeszkodzi nam jednak w formułowaniu wypowiedzi, których formułować nie powinniśmy. Źródła mają prawo weta. Zakazują nam ważyć się na interpretacje lub dopuszczać do interpretacji, które na podstawie źródła mogą być ocenione jako po prostu fałszywe lub niedopuszczalne. Błędne dane, błędne szeregi liczb, błędne wyjaśnienie motywów, błędne analizy świadomościowe: to wszystko i jeszcze więcej zdemaskować można za pomocą krytyki źródeł. Źródła chronią nas przed błędami, nie mówią nam jednak, co powinniśmy powiedzieć”. Analiza przywołanych powyżej źródeł musi więc być rzetelna, a jednocześnie nie może wykraczać poza ich zakres znaczeniowy.

Podsumowanie

Zaproponowany w artykule sposób doboru źródeł nie stanowi *novum* w badaniach historycznych, jednak istotnie porządkuje zasób źródłowy w badaniach empirycznych z zakresu stosunków międzynarodowych. W dobie powszechnego dostępu do Internetu wgląd do źródeł stał się równocześnie łatwiejszy – z powodu wygodnej dostępności, oraz trudniejszy – z powodu dużej ilości trudnych do zweryfikowania czy choćby skatalogowania materiałów. Konsekwencją tego jest koniecz-

ność przeprowadzania selekcji tychże źródeł, niemal niemożliwe staje się przeanalizowanie wszystkich dostępnych materiałów oraz poddanie ich ocenie. Niezbędne jest zatem wprowadzenie modelu hierarchizacji źródeł oraz ustalenie, które z nich są konieczne do zrealizowania badania, a które pełnią rolę pomocniczą.

Rozwiązaniem dla badaczy prowadzących prace empiryczne z zakresu stosunków międzynarodowych może być zastosowanie stabilizującego doboru źródeł. Jest to propozycja umożliwiająca ograniczenie bazy materiałowej do możliwego do zaakceptowania i zrealizowania poziomu. Należy także podkreślić, że analiza możliwie największej liczby materiałów zawsze będzie korzystna dla rezultatów badania. Nie ma jednak możliwości przeanalizowania wszystkich źródeł, chociażby ze względu na status ich dostępności. Efekty prac badawczych zawsze będą więc obciążone błędami wynikającymi z tych ograniczeń.

Bibliografia:

- Bodnar, A., Szczepański, W.J. (1983). *Stosunki międzynarodowe: problemy badań i teorii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Davenport, A. (2016). The international and the limits of history. *Review of International Studies*, 42, 247–265.
- Elman, M.F., Elman, C. (2003). *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*. Cambridge, Mass: The MIT Press.
- Friedrichs, J., Kratochwil, F. (2009). On Acting and Knowing: How Pragmatism Can Advance International Relations Research and Methodology. *International Organization*, 63, 701–731.
- Harvey, F.P., Brecher, M. (2002). *Evaluating Methodology in International Studies*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Koselleck, R. (2012). *Semantyka historyczna*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Lawson, G. (2012). The eternal divide? History and International Relations. *European Journal Of International Relations*, 18, 203–226. doi:10.1177/1354066110373561.
- Nowak, S. (1985). *Metodologia badań społecznych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pietraś, M. (2015). Przestrzeń badawcza nauki o stosunkach międzynarodowych. *Politeja*, 36, 65–97. doi:10.12797/Politeja.12.2015.36.05.
- Popper, K. (2002). *Logika odkrycia naukowego*. Warszawa: Wydawca Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sułek, M. (2004). *Metody i techniki badań stosunków międzynarodowych*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Sułek, M. (2010). *Prognozowanie i symulacje międzynarodowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Topolski, J. (1996). *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.